

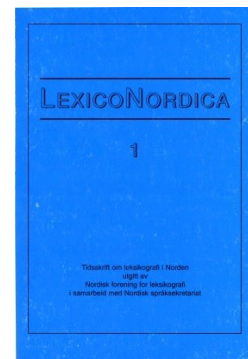
LexicoNordica

Titel: *Nordisk lexikografisk ordbok – terminologisk systematik*

Forfatter: Bo Svensén

Kilde: LexicoNordica 1, 1994, s. 229-238

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Bo Svensén

Nordisk lexikografisk ordbok – terminologisk systematik

This contribution presents a preliminary version of a classification scheme for the terminology of lexicography, developed within the project *Nordic Lexicographical Dictionary* (NLO). It also discusses some selection problems in relation to the systematics of lexicographical terminology, with special regard to the NLO project.

1

Vid den konferens som Nordiska föreningen för lexikografi arrangerade i Köpenhamn våren 1993 pläderade jag för den viktiga roll som systematiken spelar i ett fackordboksprojekt (Svensén 1994). Enligt min uppfattning kan man därvid skilja mellan **encyklopedisk systematik** och **terminologisk systematik**.

Den encyklopediska systematiken avser fakta om ämnesområdet som sådant, medan den terminologiska avser de begrepp och termer som tillhör fackspråket inom området i fråga. En encyklopedisk och en terminologisk systematik över ett och samma fackområde kommer visserligen i mångt och mycket att sammanfalla, men de kan också skilja sig åt, både innehållsligt och strukturellt.

För det första finns det element som självklart ingår i den ena typen av systematik men som inte är lika självklara i den andra. Dit hör framför allt de rumsliga och tidsmässiga aspekterna av ämnet, alltså dess status i olika länder och dess historia, som naturligtvis ingår i en fullständig beskrivning av ämnet som sådant men som sannolikt inte bidrar särskilt mycket till dess terminologiska systematik. Det kan också förekomma att mycket centrala delar av ett ämne, som i en encyklopedisk systematik intar en framträdande roll, är sparsamt företrädade inom ämnets terminologi (för lexikografins del, se nedan under 3 om betydelsebeskrivning).

För det andra kan det finnas element som är gemensamma för de båda typerna av systematik men som av olika skäl bör grupperas på olika sätt i respektive system. Inom lexikografien har vi ett sådant fall i dikotomin enspråkig resp. tvåspråkig ordbok, som måste anses vara helt motiverad när man beskriver ämnet men som inte i alla avseenden är motiverad från terminologisk synpunkt. Många termer är gemensamma, och en uppdelning är väl av terminologiskt intresse främst när det gäller betydelsebeskrivningen och vad därtill hör.

Den terminologiska systematiken, som alltså avser den fackterminologi som används inom området, har två sidor: **begreppssystematik och termsystematik**.

Begreppssystematiken avser det språkliga tecknets innehållssida. Det gäller här bl.a. att utreda vilka begreppsält, begreppsrelationer och begreppssystem som förekommer inom fackspråket i fråga och tillämpa de vunna insikterna vid insamling, urval, bearbetning och presentation av data. Ett exempel:

Vid behandlingen av specialordbäckernas typologi är det till fördel för alla de nämnda momenten i arbetet om man kan urskilja de tre viktigaste grupperna: syntagmatiska, paradigmatiska och avgränsade ordböcker.

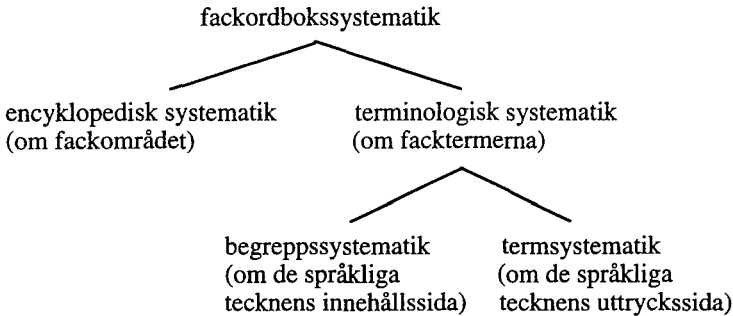
Bland de avgränsade ordbäckerna, som alltså kännetecknas av att de har begränsat sitt urval av lexikaliska enheter efter vissa kriterier, kan man exempelvis urskilja ordböcker som är specialiserade genom valet av lemmatyper (t.ex. förkortningsordböcker, morfemordböcker, nyordböcker), genom valet av informationstyper (t.ex. avstavningsordböcker, uttalsordböcker, frekvensordböcker), genom att de är baserade på vissa texter (t.ex. konkordanser) och genom att de avser vissa språkvarieteter. Man finner kanske vidare att ordbäckerna inom den sistnämnda gruppen kan underindelas efter språkvarieteternas art: efter tidsmässiga (t.ex. olika slag av historiska ordböcker), rumsliga (t.ex. dialektordböcker) och stil-mässiga språkvarieteter (t.ex. litteraturspråksordböcker) samt efter olika teknolekter (t.ex. olika slag av fackordböcker) eller sociolekter (t.ex. slangordböcker).

Termsystematiken avser det språkliga tecknets uttryckssida, och den blir ofta aktuell när projektet gäller ett ungt fackområde, där terminologin ännu inte har stabiliserat sig och där syftet åtminstone delvis är normativt, eller ett etablerat fackområde, vars begreppsbyggnad och därmed terminologi är stadd i omvandling. När det saknas en term för ett visst begrepp – eller när det finns flera termer för samma begrepp – innebär termsystematiken att man om möjligt skapar resp. väljer en term vars form avspeglar begreppets förhållande till angränsande begrepp i systemet. Några enkla exempel:

Antag att man för begreppet 'ordbok' avsedd för förståelse av text' har valt termen **receptionsordbok** och inte **avkodningsordbok**; det kan då vara ett led i termsystematiken att för det begrepp som har motsatt innebörd välja termen **produktionsordbok** och inte **inkodningsordbok**. Antag i stället att man har bestämt sig för att en lexikalisk enhet som har begränsad användning i en viss dimension skall sägas vara **markerad** i dimensionen i fråga; det kan då vara ett led i termsystematiken att för det textelement som i ord-

boken anger denna markering använda termen **markör**, inte **etikett** e.d. På liknande sätt är det lämpligt att förse de olika markeringstyperna med termer som klart visar att de ingår i samma begreppssystem: **diakronisk** (**diatopisk**, **diastratisk**, **diateknisk**, **dianormativ**) **markering** osv.

Begreppssystemet "fackordbokssystematik" skulle grafiskt kunna åskådliggöras så här¹:

Sett i ett annat perspektiv kan man i ett fackordboksprojekt också skilja mellan **explicit systematik** och **implicit systematik**.

Den explicita systematiken är direkt synlig för användaren. Den avser egenskaper hos den färdiga produkten och innebär att det i denna förekommer vissa informationstyper och en viss struktur, t.ex. att det i en ordbok med alfabetisk makrostruktur ges hänvisningar mellan besläktade begrepp resp. att ordbokens makrostruktur själv är systematiskt ordnad så att den så långt möjligt reproducerar det underliggande begreppssystemet.

Den implicita systematiken är däremot inte direkt synlig för användaren. Den avser metoden vid utarbetandet av ordboken och innebär att ett systematiskt synsätt styr dels urvalet av enheter som skall beskrivas, dels sättet att beskriva dessa enheter. Vid insamling och urval av data måste man först göra klart för sig vilka huvudområden

¹ Bergenholtz & Tarp (1994:84–89) skiljer också mellan **extern facksystematik** och **intern facksystematik**. Den externa systematiken innebär att man inordnar fackområdet i ett större sammanhang och avgränsar det gentemot angränsande områden, allt i syfte att identifiera det material som skall ligga till grund för ordboken. Den interna systematiken innebär att man skaffar sig överblick över fackområdet i syfte att skapa en grundval för ordbokens systematiska uppbyggnad. Båda dessa typer verkar höra till det jag kallar encyklopedisk systematik. Bergenholtz & Tarp (1994:89–90) räknar också med en tredje typ av systematik, kallad **termsystematik**, som åtminstone delvis ser ut att motsvara det jag här kallar terminologisk systematik.

ämnet består av och därefter vilka begreppsfall de olika områdena består av för att urvalet skall bli så representativt som möjligt för respektive område; selektion och systematisering måste gå hand i hand. Under beskrivningsarbetet gäller det sedan att utreda vilka begrepp, begreppsrelationer och begreppssystem som förekommer inom de olika begreppsfallen och låta den systematik som växer fram genom detta arbete styra utformningen av den information som ges om de olika begreppen och om deras relationer till andra begrepp.

I det följande kommer jag enbart att uppehålla mig vid den terminologiska systematiken och dess roll i projektet *Nordisk lexikografisk ordbok (NLO)*, närmare bestämt den del som avser begreppssystematik, och därvid koncentrera mig på den implicita systematiken.²

2

En systematik för NLO bör rimligen kunna ta sin utgångspunkt i något av de allmänna lexikografiska översiktsverk som finns att tillgå. De jämförelsevis kortfattade introduktioner i ämnet som hittills publicerats (Dubois & Dubois 1971; Zgusta 1971; Kipfer 1984; Landau 1984; Hausmann 1985; Svensén 1987) lämpar sig av olika skäl inte särskilt väl för ändamålet. Den enda tillräckligt utförliga och systematiska förebilden är *Wörterbücher 1-3* (1989-91), vars disposition har fått utgöra grundval för ett preliminärt förslag till terminologisk systematik.

I NLO utgör *Wörterbücher* inte bara grundval för systematiken utan fungerar också, genom sitt trespråkiga sakregister, som huvudkälla för urvalet av termer och begrepp.

Den ideala arbetsgången när det gäller den implicita systematiken skulle kunna beskrivas som (a) termininventering, (b) begreppsinventering, (c) begreppsselektion och i samband därmed begreppssystematisering, (d) begreppsharmonisering (eftersom NLO är flerspråkig), (e) termselektion och i samband därmed termssystematisering och (f) termharmonisering (eftersom NLO är flerspråkig). I maj 1993 kunde projektet, enligt min uppfattning, på sin höjd anses ha avverkat momenten (a) och (b). Ännu återstod det verkliga selektionsarbetet, och som ett viktigt led i detta måste ingå en granskning och bearbetning av de insamlade termerna och begreppen från systematisk synpunkt. En förutsättning för att detta systematiseringsarbete skulle bli framgångsrikt var att man också genomförde åtminstone en grov klassificering av samtliga enheter i materialet.

Sedan dess har jag sökt bygga ut och förfina den terminologiska systematiken och dessutom genomfört en preliminär klassning av

² De synpunkter som framförs i det följande är mina personliga och skall inte uppfattas som representativa för projektgruppen som helhet.

samtliga hittills insamlade enheter. Därigenom skulle åtminstone början till en begreppssystematisering enligt (c) ha gjorts. Klassningen grundar sig på följande, ännu inte definitiva systematik.

- 10000 **Lexikografi och samhälle**
- 11000 Ordboken som kulturell företeelse
- 12000 Ordboken som kommersiell företeelse
- 13000 Ordboken och dess syften/användning
- 13100 Operationer på språket
- 13200 Operationer på ordboken
- 13300 Syften, funktion
- 13400 Användargrupper
- 14000 Ordboken och normen
- 15000 Ordbokskritik, ordboksforskning
- 16000 Ordboksdidaktik
- 19000 Övrigt

- 20000 **Lexikografin och angränsande discipliner**
- 21000 Angränsande discipliner och deras utövare
- 22000 Olika typer av lexikografi och deras utövare

- 30000 **Allmän lingvistisk teori**
- 31000 Språkliga enheter och deras egenskaper
- 31100 Morfologi
- 31110 Flexionsmorfologi
- 31120 Derivationsmorfologi
- 31130 Kompositions- och morfologi
- 31200 Realisering
- 31210 Grafisk
- 31220 Fonetisk
- 31300 Grammatisk kategori
- 31400 Semantik
- 31500 Diasystematik
- 31510 Tidsmässigt
- 31520 Rumsligt
- 31530 Stilistiskt
- 31540 Efter teknolekter
- 31550 Normativt
- 31560 Förekomst
- 31570 Kulturellt
- 31590 Övrigt
- 31600 Diakroni--synkroni, historiskt
- 31700 Syntagmatik
- 31800 Paradigmatik
- 31810 Innehåll
- 31820 Uttryck
- 31900 Interlingvala relationer
- 32000 Språkvarieteter
- 39000 Övrigt

- 40000 **Allmän lexikografisk teori**
- 41000 Allmän ordbokstypologi
- 41100 Ordbokstyper efter uppläggning och inriktning
- 41110 Förhållandet till världen
- 41120 Förhållandet till det språkliga tecknet

- 41130 Förhållandet till tiden
- 41140 Förhållandet till normen
- 41150 Antalet språk
- 41160 Illustrering
- 41200 Ordbokstyper efter kvantitativa egenskaper
- 41210 Storlek
- 41220 Urvalsprincip
- 41300 Ordbokstyper efter strukturella egenskaper
- 41310 Megastruktur
- 41320 Makrostruktur
- 41330 Sök- och adresseringsstruktur
- 41340 Mikrostruktur
- 41400 Ordbokstyper efter användning, funktion och konstruktion
- 41410 Användningssätt och användningssituationer
- 41420 Användargrupper
- 41430 Funktion och konstruktion
- 41500 Ordbokstyper efter yttre form
- 41510 Lagrings- och distributionsform
- 41520 Bearbetningsform
- 42000 Informationstyper
- 42100 Identifikation, form
- 42110 Morfologi
  - 42111 Flexionsmorfologi
  - 42112 Derivationsmorfologi
  - 42113 Kompositionsmorfologi
- 42120 Realisering
  - 42121 Grafisk
  - 42122 Fonetisk
- 42200 Grammatisk kategori
- 42300 Betydelsebeskrivning
- 42310 Semantisk information
- 42320 Encyklopedisk information
- 42400 Syntagmatisk information
- 42500 Paradigmatisk information
- 42600 Markeringar, pragmatisk information
- 42700 Illustrationer
- 42800 Diakronisk information
- 42900 Övriga informationstyper
- 43000 Byggstenar och strukturer
- 43001 Ordningsprinciper
  - 43100 Megastruktur
  - 43200 Makrostruktur
  - 43210 Strukturtyper
  - 43220 Lemma- och artikeltyper
  - 43300 Mikrostruktur
  - 43400 Åtkomststruktur
  - 43500 Hänvisningsstruktur
  - 43600 Fördelningsstruktur
  - 43700 Ordnings- och strukturangivande tecken
  - 43900 Övrigt
- 49000 Övrigt

- 50000 **Enspråkiga allmänna ordböcker**
- 51000 Betydelsebeskrivning: definitioner, parafraser
- 52000 Betydelsedifferentiering
- 59000 Övrigt

- 60000 **Tvåspråkiga allmänna ordböcker**
 61000 Betydelsebeskrivning: ekvivalenter
 62000 Betydelsedifferentiering
 69000 Övrigt
- 70000 **Flerspråkiga allmänna ordböcker**
- 80000 **Specialordböcker**
 81000 Typologi
 81100 Syntagmatiska specialordböcker
 81200 Paradigmatiska specialordböcker
 81210 Innehållsparadigmatiska specialordböcker
 81220 Uttrycksparadigmatiska specialordböcker
 81300 Ordböcker över vissa lemmatyper
 81400 Ordböcker över vissa informationstyper
 81500 Ordböcker över vissa språkvarieteter
 81510 Ordböcker över tidsmässiga språkvarieteter
 81520 Ordböcker över rumsliga språkvarieteter
 81530 Ordböcker över stilmässiga språkvarieteter
 81540 Ordböcker över teknolekter
 81550 Ordböcker över sociolekter
 81590 Övrigt
 81600 Ordböcker över vissa texter
 81900 Övriga ordbokstyper
 82000 De enspråkiga specialordböckernas särskilda teori
 83000 De tvåspråkiga specialordböckernas särskilda teori
 84000 De flerspråkiga specialordböckernas särskilda teori
 89000 Övrigt
- 90000 **Lexikografiska metoder**
 91000 Insamling och urval av data
 92000 Bearbetning av data
 93000 Presentation och distribution av data
 94000 Lexikografiskt projektarbete
 95000 Lexikografiska hjälpmedel
 99000 Övrigt
- 99999 Övrigt**

3

Systematiken utgör resultatet av en kompromiss mellan teori och verklighet.

Det teoretiska momentet utgörs av dispositionen i *Wörterbücher*, som fortfarande utgör grundstommen i systematiken.

Verklighetsmomentet utgörs av de insamlade termerna, eller rättare sagt de begrepp som dessa termer representerar. Begreppen måste inom systematikens ram sammanföras i grupper, bildade på grundval av gemensamma och från systematisk synpunkt relevanta egenskaper hos de ingående begreppen. Dessa krav har självfallet inneburit att den ursprungliga dispositionen delvis har måst modifieras.

Syftet med en systematisering är ju att söka urskilja begreppsält och inom varjeält söka identifiera olika begreppssystem och begreppsrelationer. Ju fler begrepp ett visst delområde omfattar, desto fler begreppssystem kommer det sannolikt att innehålla; och ju fler begreppssystem ett visst delområde innehåller, desto mer finmaskig tenderar systematiken att bli inom området i fråga. Så är också fallet med NLO, vilket klart framgår av uppställningen ovan: de delområden som har en mer detaljerad systematik är också de som är mer talrikt företrädda än de övriga.

Två av dessa delområden kan betraktas som lexikografiskt mycket centrala: 42000 (informationstyper) och 43000 (byggstenar och strukturer). Två av dem är kanske inte riktigt lika centrala men fortfarande specifikt lexikografiska, nämligen de ordbokstypologiska: 41000 (allmän ordbokstypologi) och 81000 (specialordböckernas typologi). Det femte stora delområdet, 31000 (språkliga enheter och deras egenskaper), innehåller däremot knappast några specifikt lexikografiska begrepp alls.

Vissa delområden intar en mellanställning och kräver knappast några särskilda kommentarer, nämligen 10000 (lexikografi och samhälle), 20000 (lexikografin och angränsande discipliner), 82000–84000 (specialordböckernas särskilda teori) och 90000 (lexikografiska metoder).

Däremot är det påfallande att man bland de sparsammast företrädda delområdena finner så centrala delar av ämnet som betydelsebeskrivning (51000, 61000) och betydelsedifferentiering (52000, 62000).

Man kan därför säga, att projektet våren 1994 befinner sig i skärningspunkten mellan begreppssystematisering och begreppsselektion. Arbetet med begreppssystematiseringen har enligt min uppfattning hittills haft det goda med sig att vissa skevheter när det gäller begreppsselektionen har kommit i dagen. De största problemen erbjuder, såvitt jag kan se, dels delområdet 31000, dels delområdena 51000, 52000, 61000 och 62000.

Delområdet 31000 (språkliga enheter och deras egenskaper) är inte centralt lexikografiskt. Däremot är det rikligt företrätt i materialet (449 av totalt 1540 enheter). I projektbeskrivningen sägs att icke-specifikt lexikografiska termer skall tas med, om de inom lexikografin har en annan användning än den allmänlingvistiska. Ett problem är dock hur "annan användning än den allmänlingvistiska" skall definieras, och inga sådana definitionsförsök har ännu gjorts. I detta läge kan det kanske, åtminstone från arbetsekonomisk synpunkt, vara berättigat att fråga sig om det är meningsfullt att i ett projekt avseende ett visst fackområdes terminologi lägga ned arbete på att definiera begrepp som inte är specifika för området och som i viss utsträckning finns beskrivna på annat håll.

De delområden som avser betydelsebeskrivning och betydelsedifferentiering (51000, 52000, 61000 och 62000) är däremot centralt lexi-

kografiska. Problemet med dem är i stället att de är så svagt representerade i materialet (sammanlagt bara 76 av totalt 1540 enheter). Det är möjligt att problemet i själva verket är ett pseudoproblem och att exempelvis många av de termer som används i samband med betydelsebeskrivning och betydelsedifferentiering inte är specifikt lexikografiska och kanske återfinns under 31000 (språkliga enheter och deras egenskaper). Men helt säkert kan man inte vara.

Frågan är därför om man inte i detta skede av projektet, för att vara på den säkra sidan när man en gång förklarar selektionsmomentet avslutat, borde ägna någon tid åt att undersöka även andra källor än sakregistret i *Wörterbücher*. (Om detta registers svagheter som terminologisk källa, se Svensén 1994:276f.) En ytterst lämplig ny källa vore ett antal strategiskt utvalda artiklar i *Wörterbücher*. Man behöver inte använda detta mäktiga trebandsverk länge för att upptäcka, att det i de olika bidragen förekommer ganska många etablerade och välbehövliga termer som författarna använder tämligenoreflekterat och inte har bytt sig om att införa i registret.

4

Det ovan presenterade klassningsschemat är enbart tänkt att användas som ett arbetsredskap och skall inte tryckas av i *Nordisk lexikografisk ordbok*. Ämnessystematiken kommer i stället att åskådliggöras främst genom en systematisk inledning, som presenteras på annan plats i detta nummer av *LexicoNordica*. Den uppmärksamme läsare som jämför den systematiska inledningen med klassningsschemat kommer att finna stora likheter dem emellan. I själva verket bygger den förra på det senare.

Avsikten med detta bidrag har varit dels att visa NLO:s terminologiska systematik i dess mer utvecklade form, dels att peka på några selektionsproblem som fortfarande väntar på sin lösning. Synpunkter på såväl systematiken som begreppsselektionen mottages med tacksamhet.

Litteratur

- Bergenholtz, Henning & Tarp, Sven 1994: *Manual i fagleksikografi. Udarbejdelse af fagordbøger – problemer og løsningsforslag*. Med bidrag af Grete Duvå, Anna-Lise Laursen, Hans Kristian Mikkelsen, Sandro Nielsen, Ole Norling-Christensen, Jette Pedersen. Herning: Systime.
- Dubois, Jean & Dubois, Claude 1971: *Introduction à la lexicographie. Le dictionnaire*. Paris: Larousse.

- Hausmann, Franz Josef 1985: *Lexikographie*. I: Christoph Schwarze & Dieter Wunderlich (red.): *Handbuch der Lexikologie* (Königstein: Athenäum): 367–411.
- Kipfer, Barbara Ann 1984: *Workbook on Lexicography. A course for dictionary users with a glossary of English lexicographical terms*. Exeter: The University. Exeter Linguistic Studies, 8.
- Landau, Sidney I. 1984: *Dictionaries. The art and craft of lexicography*. New York: Scribner.
- Svensén, Bo 1987: *Handbok i lexikografi. Principer och metoder i ordboksarbetet*. Stockholm: Esselte Studium & Tekniska nomenklaturcentralen.
- Svensén, Bo 1994: Lexikografins terminologi: systematiska aspekter. I: Anna Garde & Pia Jarvad (red.): *Nordiske studier i leksikografi II. Rapport fra Konferencen om leksikografi i Norden 11.–14. maj 1993*. Århus: Nordisk Forening for Leksikografi, 263–278.
- Wörterbücher, Dictionaries, Dictionnaires. Ein internationales Handbuch zur Lexikographie ...* (1: 1989, 2: 1990, 3: 1991), red. Franz Josef Hausmann, Oskar Reichmann, Herbert Ernst Wiegand & Ladislav Zgusta. Berlin & New York: de Gruyter.
- Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of lexicography*. The Hague: Mouton.